

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора філософських наук,
професора, професора кафедри логіки філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Щербини Олени Юріївни на дисертацію Манойло Наталії Григорівни
«Феномен нотаріуса в бутті сучасної людини та суспільства
(екзистенціальні та соціокультурні виміри)»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії**

Для розвитку наукової думки наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. характерними є не тільки процеси диференціації, а й інтеграції наук, які пов'язані з тим, що на перший план виходить проблема застосування теоретичних знань із різних наукових галузей у практичній діяльності людини. Це відобразилось на загальному розвитку філософської думки кінця ХХ – початку ХХІ ст., для якої характерною ознакою є інтерес до проблематики, пов'язаної з практичною діяльністю людини, насамперед у комунікативній царині. Аналіз зазначеної проблематики набуває значущості у зв'язку з радикальними змінами в усіх сферах життя, що характеризують сьогодення України. Розбудова Української держави на засадах демократії та верховенства права ставить багато нових питань, що потребують об'єднання зусиль філософів і юристів. Гармонізація громадянського суспільства й держави в Україні є умовою національної стійкості нашої країни в умовах війни та повоєнного відновлення, а постать нотаріуса й нотаріальної спільноти є важливим суб'єктом такої гармонізації. Усе вищезазначене свідчить про актуальність рецензованої дисертаційної роботи, що присвячена дослідженню феномена нотаріуса в бутті сучасної людини та суспільства. Актуальність окресленої проблематики визначають не лише реалії нинішніх правотворчих та правозастосовних процесів, але й спрямованість у майбутнє українського суспільства.

У запропонованій дисертації вперше в Україні обґрунтовано необхідність нового методологічного підходу – метаантропології правосвідомості. Саме завдяки цьому авторському підходу здобувачка дослідила феномен нотаріуса в бутті сучасної людини та суспільства, зосереджуючись на екзистенціальних і соціокультурних вимірах і, як результат, зробила висновки щодо специфіки буття нотаріуса в сучасному світі. Дисертантка змогла досягти цього у процесі реалізації мети та завдань дисертаційного дослідження.

Реалізації дослідницьких завдань дисертантки сприяла чітка, послідовна та логічна структура дисертаційної роботи. Вона складається зі вступу, п'яти розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури. Зазначена структура дисертації цілком відповідає успішному вирішенню поставлених автором дослідницьких задач. Заслуговує на особливу увагу якісне та професійне застосування різноманітних дослідницьких стратегій, сучасної філософської методології. Головні положення дисертації спираються на міждисциплінарну методологію дослідження, в межах якої здобувачка застосувала такі підходи: передусім діалектичний підхід, запропонований Г.В.Ф. Гегелем, підхід Л. Фойєрбаха про єдність мислення й почуттів, підхід М. Шелера щодо духу як сутнісної основи людини, гуманістичний психоаналіз Е. Фромма. Крім того, методологія метаантропології, яку актуалізував Н. Хамітов, дозволила авторці дисертації з'ясувати метаморфози буття й світогляду нотаріуса в буденному, граничному та метаграничному вимірах буття людини, а підходи соціальної й культурної метаантропології С. Крилової відкрили можливість розглянути феномен нотаріуса й нотаріальної діяльності в координатах не лише особистісного, а й суспільного буття.

У дисертації сформульовано основні положення, що виносяться на захист, де відбивається концептуальний зміст цього дисертаційного дослідження. Головні положення, що виносяться на захист, мають підстави

претендувати на наукову новизну, структура дисертації та логіка дослідження дозволяють виконати завдання, які поставлені у дослідженні.

У першому розділі «Теоретико-методологічні основи дослідження» здобувачка обґрунтувала, що важливе теоретичне значення для аналізу проблематики дослідження мають роботи авторів, які аналізують соціокультурні трансформації в глобалізованому світі, сучасні політичні, культурні, моральні, освітні тенденції в глобалізованому світі й українському суспільстві зокрема, цивілізаційну суб'єктність України. Закцентувала на тому, що евристично цінними для осмислення соціокультурних, екзистенціальних і особливо гендерних вимірів особистісного й соціального буття людини в контексті нотаріальної діяльності є дослідження в координатах метаантропології й андрогін-аналізу. Окреслила підходи дослідників у галузі філософії права, метаантропології права та юридичної герменевтики, проаналізувала дослідження з теоретичних і практичних питань нотаріальної діяльності. Звернула увагу на те, що аналіз екзистенціальних і соціокультурних вимірів сучасної людини й суспільства, а також розгорнуті дослідження нотаріату й нотаріальної діяльності доволі поширені в науковій літературі. Наголосила на тому, що своєчасність аналізованої роботи обумовлена відсутністю в Україні комплексного філософського дослідження феномену нотаріуса й нотаріальної спільноти в указаних вимірах. У цьому розділі дисертації здобувачка обґрунтувала методологію дослідження, запропонувала авторський методологічний підхід – метаантропологія правосвідомості.

Другий розділ дисертації «Трансформації правосвідомості нотаріуса в екзистенціальних вимірах буття і світогляду» дисертантка присвятила аналізу впливу екзистенціальних вимірів буття і типів світогляду на правосвідомість й діяльність нотаріуса. Продемонструвала, що світоглядна активність людини є важливим фактором побудови життя і здійснення доленосних екзистенціальних рішень. У методологічних координатах метаантропології визначила екзистенціальні виміри людського

буття: буденний, граничний, метаграничний, яким відповідають буденний, особистісний і філософський типи світогляду, зазначивши, що певною мірою це стосується професійної діяльності нотаріуса, адже він не просто посвідчує законність операцій, а й перебуває в ситуаціях органічного поєднання зазначених екзистенціальних вимірів буття і типів світогляду у взаємодії зі своїми клієнтами й відвідувачами. Розвиваючи й далі цю думку, здобувачка наголосила, що звідси виникає постійне почуття особистої відповідальності за розвиток громадянського суспільства, що, своєю чергою, породжує бажання громадянської активності в її гуманістичному прояві.

У третьому розділі «Морально-етичний та професійний зміст правосвідомості й діяльності нотаріуса» авторка дисертації проаналізувала суб'єктні можливості нотаріусів у процесі формування демократично-правового типу суспільства, адже наявний перелік правочинів дозволяє нотаріусам щоденно спілкуватись із різними категоріями відвідувачів, ледь не кожен із яких, посвідчуючи свої справи, неодмінно висловлює свою позицію. Зазначила, що професійна діяльність нотаріусів у взаємодії з іншими громадянами відбувається в контексті виникнення й розв'язання низки морально-етичних проблем. Наголосила, що діяльність нотаріусів, яка жорстко визначена нормативно-директивними вимогами професійної етики, подеколи ігнорує етичну складову в її особистісному прояві. Стверджуючи, що професійні вимоги, подані як категоричні для свого виконання, навряд чи спонукають до ініціативних й відповідальних дій, здобувачка висловила позицію, що такі дії потребують актуалізації ціннісних установок, що за своєю суттю є внутрішніми спонуканнями, сформованими розвитком особистості, для якої свобода самореалізації є природною. Дисертантка наголосила на тому, що підхід до співвідношення нормативного етико-правового змісту в його державно-примусовому прояві не є ефективним, тому що він порушує право людини на свободу волі. Обґрунтувала думку, що в директивних вимогах щодо дотримання норм професійної етики, які вільно усвідомлюються й дискутуються, містяться підстави для створення

необхідних умов для надання спільноті нотаріусів статусу духовно-практичного суспільного феномена, здатного стати привабливим центром формування суспільства як справді правового й демократичного (с. 325-326).

Четвертий розділ дисертації «Нотаріальна спільнота у соціокультурному просторі» присвячений обґрунтуванню правомірності претензій нотаріальної спільноти на одну з провідних позицій у формуванні правосвідомості українського суспільства. Здобувачка провела синтаксичний аналіз тексту статті 1 закону України «Про нотаріат», а саме, проаналізувала визначення нотаріату в Україні. Звернула увагу на те, як нечіткість граматичного формулювання законів впливає на неоднозначність розуміння їх змісту і, як наслідок – згубні результати застосування таких законів. Результатом зазначеного аналізу цієї статті закону стало авторське витлумачення поняття «нотаріат» (с. 271). Авторка репрезентувала нотаріальну спільноту як таку, що має всі підстави для того, щоб виконувати роль соціального суб'єкта, здатного забезпечити правову й водночас громадянську соціокультурну суб'єктну цілісність країни та її держави. Дисертантка звернула увагу на те, що нотаріус як особистість і член професійної спільноти, посвідчуючи печаткою законність певних дій громадян, посвідчує їх також і як щось моральне й органічне для власної правосвідомості, а не лише тому, що так вимагає закон (с. 328). Наголосила на тому, що саме такий нотаріус, який має виражену розумову культуру, набуває філософський світогляд, який дозволяє йому актуалізувати правосвідомість у своїх клієнтів.

У п'ятому розділі «Гендерні виміри професійного буття особистості нотаріуса» продемонстровано, що останнім часом в українській гуманітаристиці, зокрема у філософії статі, актуалізувалися дискусії щодо гендерних стереотипів, гендерного плюралізму, гендерної рівності й паритету у різних професіях й суспільстві загалом. У контексті методології андрогін-аналізу, яка усвідомлюється як теорія і практика осягнення буття особистості та відносин між особистостями через пізнання екзистенціальної

чоловічості як духовності й екзистенціальної жіночності як душевності, авторка обґрунтувала позицію, що особистість якраз і визначається тим, що може піднятися над статевою обмеженістю свідомості й світогляду. Дисертантка зацентувала на тому, що у координатах андрогін-аналізу гендер у строгому сенсі осмислюється як соціальний вимір статі людини як особистості поруч з біологічним, психологічним й екзистенціальним вимірами (с. 361). Здобувачка висновує, що «нотаріус не є позастатевим суб'єктом; це жива людина чоловічої або жіночої статі, яка при цьому на екзистенціальному рівні піднімається над статтю і набуває духовно-душевної цілісності особистості» (с. 362). При цьому авторка наголосила, що саме це робить нотаріуса, який досягає особистісного розвитку не лише продуктивним і відповідальним професіоналом, а й людиною, яка є носієм високої моральності.

Інновації дисертаційного дослідження авторка сформулювала у положеннях новизни, висновках до підрозділів, загальних висновках. На мою думку, найбільш істотним науковим результатом дослідження є насамперед, формулювання методологічного підходу – метаантропології правосвідомості, «який дозволяє ефективно досліджувати буття суб'єктів правових відносин у суспільстві, враховуючи їхні світоглядні й екзистенціальні особливості і, по суті, стає новим дослідницьким напрямом на стику соціальної філософії, філософської антропології й філософії права» (с. 26 дисертації, с. 10 автореферату). У координатах саме цього підходу дисертанткою «висвітлено специфіку й основні світоглядно-мотиваційні характеристики нотаріуса в соціокультурних та екзистенціальних вимірах буття», «осмислено перспективи конструктивного впливу нотаріуса з філософським світоглядом на правосвідомість й поведінку його клієнтів з буденним й особистісним типами світогляду» (с. 26-27, с. 10-11 автореферату). Крім того, до авторських новацій, відображених у тексті дисертації й автореферату, треба віднести: виявлення змістовних характеристик атрибутивних ознак Закону в його суспільному значенні в контексті діяльності сучасного нотаріуса;

репрезентація «нотаріусу як людини, яка у своїй мотиваційній діяльності постійно перебуває в екзистенціальній ситуації вибору між прагматичними й маніпуляційними, морально-етичними й правовими спонуканнями як належними для суспільства»; подальший розвиток підходів щодо правового змісту поняття гендеру та усвідомлення його специфіки в професії нотаріуса (с. 27-28 дисертації, с. 11-12 автореферату).

Отримані результати дослідження мають теоретичну й практичну цінність при осмисленні низки проблем на стику соціальної філософії, філософської антропології, філософії права. Матеріали дисертації можуть бути корисними не тільки для фахівців у галузі філософії, теоретиків та практиків права, а й загалом для тих фахівців з гуманітарних дисциплін, у яких виникає можливість плідно застосовувати методологію метаантропології в професійній діяльності. Результати дослідження можуть бути використані у навчальних курсах з соціальної філософії, філософської антропології, філософії права.

Проте разом із констатацією безсумнівних переваг рецензованої дисертаційної роботи хочу висловити деякі зауваги.

- У дисертаційному дослідженні (с. 41) здобувачка пише, що «спробуємо дати визначення ключових понять, які є провідними для даного дослідження». Серед таких понять зазначається поняття «нотаріус». А на сторінці 47 цього дослідження написано: «розглянемо сутність людини, яка обрала для себе професію нотаріуса». Виникає запитання: у цьому тексті розглядається сутність людини, яка обрала професію нотаріуса, чи дається визначення поняття «нотаріус»? Крім того, на сторінці 52 наявні такі рядки «нотаріус в його філософському визначенні являє собою спосіб буття, який формує елітні структури суспільства не за критеріями матеріального достатку, а за якісними критеріями». Якщо це визначення, то воно носить надто широкий характер. Вважаю, що таке формулювання не розкриває суттєві ознаки саме поняття «нотаріус». До того ж на сторінці 276 дисертантка пропонує наступне «філософсько-гуманістичне визначення

поняття людини в статусі нотаріуса. Нотаріус – людина з властивою їй атрибутивно невід’ємною ознакою, суттю якої є почуття справедливості в усьому тому, що стосується як неї самої, так і інших людей». Усе зазначене впливає на неоднозначне сприйняття авторської позиції щодо розуміння змісту цього поняття.

- На сторінці 123 дисертаційної роботи дисертантка висловлює таку позицію: «...констатуючи, що при здійсненні нотаріальних операцій державні нотаріуси не несуть такої соціальної відповідальності, як приватні, можна стверджувати, що приватні нотаріуси мають особливу місію у формуванні громадянського суспільства в органічній єдності з правовою державою». Вважаю, що зазначена позиція лише задекларована, проте не обґрунтована. Бажано було б надати обґрунтування такої думки, посилаючись на конкретні нормативні положення. Адже цього я не знайшла й у п. 3.3. «Можливості нотаріусів у процесі формування правової держави і громадянського суспільства» дисертаційної роботи (с. 227-243), де здобувачка також зверталась до цього питання (с. 230).

- На сторінці 225 дисертаційної роботи здобувачка стверджує, що «далеко не завжди законодавці є такими з тієї причини, що в них наявне вроджене почуття справедливості. Натомість у нотаріусів воно безперечно є домінуючим. Причому, значно більшою мірою, ніж це властиво іншим суб’єктам права. Про це свідчать соціологічні опитування, які показують вкрай низьку довіру громадян до судової гілки влади, а вона включає в себе не лише суддів, але також адвокатів і прокурорів». На мій погляд, оскільки в тексті дисертації відсутні приклади зазначених соціологічних опитувань, така думка має голослівний характер. Вважаю, що треба було б навести приклад принаймні одного такого соціологічного опитування, яке демонструвало б «вкрай низьку довіру громадян до судової гілки влади», щоб це твердження мало підґрунтя. Крім того, якщо не зазначено відповідних соціологічних опитувань щодо нотаріусів (чи нам не відомо про них), то з цього з необхідністю не випливає думка, що «вроджене почуття справедливості у

нотаріусів безперечно є домінуючим. Причому, значно більшою мірою, ніж це властиво іншим суб'єктам права». Використовуючи *ad ignorantiam* (аргумент до незнання), ми можемо отримати висновок, лише посилаючись на очевидний досвід (компетентність) здобувачки. У теорії аргументації такий аргумент вважають слабким саме через незрозумілий поріг доказовості. Проте я розумію, що у зазначеному твердженні переважали внутрішні переконання здобувачки та її власний досвід роботи нотаріусом. Саме це дало підстави дисертантці в тексті дисертаційної роботи «висвітлити ті можливості, які, за належної підтримки держави і громадянського суспільства, змогла б реалізувати нотаріальна спільнота» (с. 316).

Висловлені зауваги не впливають на високу оцінку дисертаційного дослідження Наталії Григорівни Манойло. Вони аж ніяк не нівелюють новизни та практичної значущості поданого дисертаційного дослідження.

Дисертація «Феномен нотаріуса в бутті сучасної людини та суспільства (екзистенціальні та соціокультурні виміри)» відповідає спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Текст автореферату Н. Г. Манойло точно відображає зміст виконаного нею дисертаційного дослідження, ґрунтовно і повно відтворює його головні положення, ідеї й висновки. Автореферат повною мірою відповідає чинним в нашій країні вимогам до оформлення авторефератів докторських дисертацій.

Загалом аналіз дисертаційної роботи, автореферату й опублікованих наукових праць Манойло Наталії Григорівни дає підставу зробити наступний висновок. Дисертація «Феномен нотаріуса в бутті сучасної людини та суспільства (екзистенціальні та соціокультурні виміри)» за актуальністю, новизною винесених на захист наукових результатів, обсягом і якістю оформлення, повнотою викладу її основних результатів у публікаціях відповідає вимогам Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 р. № 1197, а її авторка Манойло Наталія Григорівна заслуговує на

присвоєння наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

**Доктор філософських наук, професор,
професор кафедри логіки
філософського факультету
Київського національний університету
імені Тараса Шевченка**

Олена ЩЕРБИНА

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЛОГІКИ
09.11.2023р.

